

LIBRIS

We know
books

Colecția Opere fundamentale

Lector: Nicoleta Arsenie
Tehnoredactor: Carmen Dumitrescu
Coperta: Florin Afloarei

Editura IDEEA EUROPEANĂ
O.P. 22, C.P. 113, București, 014780
Tel./Fax.: 021-2125692; Tel.: 021-3106618
Comenzi carte prin poștă:
Tel.: 021-2125692
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
www.ideeaeuropeana.ro

© Editura Ideea Europeană

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BALOTĂ, NICOLAE

Literatura franceză : de la Villon la zilele noastre /
Nicolae Balotă. - București : Ideea Europeană, 2021
ISBN 978-606-594-875-4

82.09

Nicolae Balotă

Literatura franceză

De la Villon la zilele noastre

Ediția a II-a

București, 2021

L-aș asemui pe Beckett cu colonelul Lawrence, eroul din deșertul Arabiei, autorul celor Șapte stâlpi ai înțelepciunii. Și unul, și altul sunt, aș putea spune, oameni ai deșertului. A face parte din deșert înseamnă, pentru Lawrence și pentru Beckett, a asuma soarta celui ce se luptă mereu cu un dușman care nu aparține nici lumii, nici vieții, luptă agonică în care nădejdea însăși este un adversar, iar înfrângerea pare singura libertate lăsată omului. Și totuși, Lawrence credea că într-o biruință sigură nu poate fi onoare, dar mult se putea dobândi dintr-o înfrângere sigură. Aceasta o credea și Oedip, o crede și irlandezul Beckett.

Cuprins

PARTEA ÎNTÂIA. Avatarurile romanului francez.....	5
Capitolul I. Romanul, de la originile sale	
burgheze la moartea romanului burghez.....	7
Enigma lui Rabelais	7
Furetière și originea burgheză a romanului	15
Arta seducătorului în romanul lui Marivaux	19
Chateaubriand printre sălbatici	23
Natura la Sénancour	28
Stendhaliana	33
Stendhal sau Eșecul eșecului	33
Citind Lucien Leuwen.....	38
Epistolariul lui Stendhal	43
Balzaciane	47
Realitate și iluzie la Balzac	47
Din nou și mereu Balzac... ..	51
Atmosfera în romanul lui George Sand.....	56
Pegasul fanteziei lui Alexandre Dumas	59
Théophile Gautier și fantasticul lucrurilor	68
Flaubertiana	75
Flaubert și Neantul.....	75
Ispitirea Sfântului Antonie	78
Robia literară în corespondența lui	
Flaubert	83

Recitindu-l pe Zola	87
„Diabolicele” lui Barbey d'Aurevilly	90
Huysmans: „În răspăr”	94
Jules Verne, vizionarul.....	98
Ramuz și natura helvetă	104
Philippe Hériat sau Decăderea și moartea romanului burghez	108
Capitolul II. Clasicii secolului al XX-lea	113
Timpul regăsit în Proust	113
Cazul Céline	118
Catolicul François Mauriac	141
Misterul Mauriac	141
Adolescența la Mauriac	184
Mauriac versus Sartre	188
Montherlant și romanul alienării	194
Mac Orlan, un perimat?	199
Explorând universul lui Julien Gracq	204
Gentila Colette	225
Marguerite Yourcenar sau Imaginea unui umanist	230
Françoise Mallet-Joris: romanul ingenuu	239
Giono sub semnul lui Pan	245
Aragon romancier	248
Viziunea lui Julien Green	253
Simenon și cele O mie și una de nopți ale Occidentului	259
Camus: Jurnalul unui fericit.....	264
Michel de Ghelderode sau Crepuscul în Flandra	267
Pieyre de Mandiargues sau Vântul numit Închipuire	272
Capitolul III. Revoluție și contrarevoluție în romanul secolului XX. Reflecții asupra „noului roman” francez.....	276

Experimentul inovator în „noul roman”	276
„Noul roman” în fața realității.....	281
Labirintul lucrurilor	286
Ochiul transcendent	292
Arta enumerărilor delectabile.....	298
Graal-Pirat	306
PARTEA A DOUA. Lirici francezi din cinci secole	311
Capitolul I. De la Villon la Mallarmé.....	313
Iertare lui Villon	313
Printul-poet Charles d'Orléans	317
Poezii Pleiadei sau Despre Tinerețea Poeziei... ..	320
Fantezia umoristică a lui Charles Cros.....	324
Demonia lui Baudelaire	327
Cânturile lui Maldoror	336
Tăcerea și Scripturile lui Rimbaud.....	339
Scandalul lui Mallarmé	343
Capitolul II. Lirica modernă de la Claudel la Michaux	348
Claudeliana	348
Paul Claudel sau Poezia ca ființă.....	348
Cunoașterea poetică la Paul Claudel.....	365
Paul Valéry: Ars poetica.....	379
Poezia și poetica lui Saint-John Perse	389
Saint-John Perse și Marea sau Inițierea în Poezie.....	389
Saint-John Perse, necredinciosul credincios al Poeziei	402
Max Jacob, bufonul lui Dumnezeu	412
Pietrele lui Reverdy	415
Pierre Emmanuel sau Vocația universalului... ..	419
„Printul” lui Sabatier.....	428
Lirica lui Alain Bosquet	432
Léopold Sédar Senghor, între Sine și Sena	435
Henri Michaux – Spațiul dinlăuntru.....	439

PARTEA TREIA. Moraliști și memorialiști.....	445
Tallement des Réaux memorialist	447
Aforismele lui Montaigne	452
Maximele lui La Rochefoucauld	456
Memoriile Cardinalului de Retz	460
Eroicul Vauvenargues	465
Surâsul lui Voltaire	470
Gide, martor și mărturisitor	475
Gide francțirorul	475
Un fals profet.....	480
Martorul reînnoirii.....	487
Dialogul Gide – Martin du Gard	490
Destinul lui Malraux	496
Mărturisirea unui scriitor anti-nihilist.....	496
Întrebarea sfinxului.....	501
Zei mor, orașele se ridică	507
Arta împotriva morții	510
Noaptea lui Malraux.....	514
Alain, un moralist modern	516
Amintirile lui Mauriac.....	521
Sarah Bernhardt sau Actrița în balon.....	526
Simone de Beauvoir: ficțiunea memoriilor.....	530
Domnul care se temea de parfumul prințeselor	540
Memoriile unui fericit: André Maurois.....	544
PARTEA A PATRA. Esești, critici și filosofi.....	549
Dialogurile lui Diderot.....	551
Enciclopedia „Luminilor”	556
Călătoriile lui Chateaubriand	560
Nerval în Orient.....	564
Michelet sau Arta istoriei ca resurecție	567
Taine, critic al vieții cotidiene.....	573
Lanson, antilansonian	577
Alain: un sistem al artelor frumoase	581

Baldensperger, un părinte al comparatismului	587
Robert de la Sizeranne și măștile Renașterii... ..	591
Critica lui Thibaudet	609
Henri Bremond sau Poezia pură.....	615
Roger Caillois sau Hieroglifa unei existențe....	626
Gaëtan Picon și prolegomenele esteticii	632
O istorie vie a literaturii franceze de azi.....	638
Rătăcirile lui Jean-Paul Sartre prin lumea cuvintelor	643
PARTEA CINCEA. Theatrum Mundi	659
Despre Racine	661
Râsul lui Molière.....	668
Prin halele oceanice ale poeziei teatrului claudelian	672
Așteptarea lui Beckett.....	677

Capitolul I

Romanul, de la originile sale burgheze la moartea romanului burghez

Enigma lui Rabelais

„...Vor crede poate că a fost un bufon, un farsor”. Medicul Pierre Boulenger nu se înșela scriind astfel despre faima viitoare a marelui său prieten, Rabelais. Nimic mai ridicol decât părerile felurite care s-au risipit în decursul veacurilor pe socoteala maestrului Alcofibras. Mirarea acestuia ar fi mare dacă le-ar putea afla și, desigur, nu o dată ar azvârli printre hohote câte-o vorbă pe care urechile noastre mult prea fine de fii ai veacului al douăzecilea nu ar putea-o cuprinde decât înroșindu-se.

Ronsard vede în autorul lui *Gargantua* un animal jovial și veșnic însetat, tăvălindu-se în bălți de vin „ca o broască în noroi”. Tabloul acesta bestial cred că n-a mai fost reluat de altul. În schimb, judecățile au fost tot atât de neverosimile. Unul vede în Rabelais numai pe umorist, altul numai pe umanist, altul numai pe satiric. „Cartea sa e o enigmă”, zice La Bruyère. Și aureola aceasta de mister îi va rămâne; umbrele și îndoielile vor petrece numele său, opera sa, decenii și veacuri de-a rândul. Victor Hugo, grandilocvent și strălucitor, îl va

înşirui printre magi şi, aruncând împrejuru-i negura deasă a epitetelor sale, va aminti cu o sacră oroare de „prăpastia spiritului”, de „gurile de umbră”. Astfel s-a înjghebat, din păreri heteroclit butade, *enigma lui Rabelais*.

Într-adevăr, e mult nelămurit în viaţa şi în cartea lui. Iar dacă prima a fost luminată în mare parte de o întreagă şcoală de erudiţi, cealaltă cuprinde încă multe unghere neumblate.

Omul? O fiziologie excelentă în care toate organele lucrează din plin şi la locul lor. Râsul pentru o astfel de fiinţă e un produs tot atât de natural ca secreţia tiroidei sau fermentii sucului pancreatic. Viaţa? O copilărie petrecută în aer liber, sub cerul calm şi familiar al provinciei Touraine. Apoi anii de aşteptare şi de studiu în mănăstire. Anii aceştia n-au fost mulţi; Rabelais n-a întârziat să-şi lepede rasa călugărească. El a fost întotdeauna un rătăcitor. O curiozitate înnăscută l-a purtat prin Franţa, pe la principalele universităţi. Aceeaşi universală curiozitate l-a îndemnat să guste din toate ştiinţele, să cerceteze toate tărâmurile cunoştinţelor de atunci. Medic şi jurist, autor de almanahuri şi comentator de texte greceşti, compunea, în timpul unor digestii copioase, romanele sale luxuriante. Desigur, el nu-şi aprecia prea mult aceste cărţi scrise în franţuzeşte, într-o limbă, deci, care nu avea pentru umanistul din el însemnele de nobleţe ale limbilor alese: latina şi greaca. Le înjgheba încet (a scris vreo cinci sute de pagini în douăzeci de ani), lăsându-se în voia fanteziei şi, am zice noi, în voia chefului.

Opera aceasta, cu povestirile sale savuroase, cu glumele sale de nenumărate ori prea îmbelşugat sărate, cu tumultul enumeraţiilor, al citatelor savante, a apărut multora sibilină. Şi însuşi Rabelais a contribuit la

formarea acestei legende. E cel dintâi artizan al propriei sale legende.

Sarcina pe care ne-am propus-o în aceste note despre Rabelais nu e dezlegarea enigmei sale. De altfel trebuie să o spunem din capul locului că nu credem în existenţa ei. Misterul care pluteşte în jurul operei sale se împărtăşeşte din misterul marilor creatori, ai unui Shakespeare sau al unui Leonardo. Totuşi ne apropiem de aceştia, îi îmbrăţişăm mai de aproape, în măsura în care „aura” din jurul lor ne devine mai familiară. În privinţa aceasta credem că studiul atent al prologului din *Gargantua* poate însemna un pas înainte în cunoaşterea operei lui Rabelais.

De departe cea mai importantă lucrare modernă ce i s-a dedicat lui Rabelais este aceea a lui M. Bahtin, *François Rabelais şi cultura populară în Evul Mediu şi în Renaştere*. Cunoscutul cercetător rus, autorul unei remarcabile cărţi despre Dostoievski, a construit un vast edificiu pornind de la cercetarea izvoarelor populare ale operei lui Rabelais, un edificiu comparabil cu acela înălţat de Ernst Robert Curtius, spre luminarea literaturii culte latine a Evului Mediu. *Gargantua* şi *Pantagruel* şi, îndeosebi, imaginile din textele lui Rabelais sunt plasate în evoluţia milenară a culturii populare şi interpretate ca atare. Cercetătorul, care în studiul închinat lui Dostoievski analizează modalitatea literară a *carnavalescului*, a întreprins mai înainte aprofundate cercetări ale unei culturi populare a râsului, cultură ce se manifestă îndeosebi în Evul Mediu şi în Renaştere. Expresiile acestei culturi, analizate în parte şi urmărite în reflexele lor rabelaisiene, sunt împărţite în trei categorii fundamentale: 1 – Formele de ritualuri – spectacole (sărbători de tip carnavalesc, reprezentaţii comice în piaţa publică); 2 – Operele literare comice orale şi scrise

în latină, ca și în idiomurile populare (inclusiv parodiile); 3 – Felurite forme de manifestare a limbajului familiar-vulgar (înjurături, blesteme, porecle etc.).

Perspectiva lui M. Bahtin este perfect justificată prin analiza textelor lui Rabelais, ca și prin studiul comparat al unui vast material literar-artistic. Opera scriitorului francez este tratată cu adevărat în locul cel mai propice elucidării „enigmei” sale. Cercetând pe rând limbajul pieței publice, formele și imaginile popular festive în romanul său, imaginile ospățului, imaginea grotescă a trupului, imaginea planului material-corporal de jos în romanul lui Rabelais, Bahtin îl situează, așadar, pe Rabelais în istoria râsului și imaginile operei sale în contextul realităților contemporane cu scriitorul.

Dar însuși Rabelais a indicat calea unei asemenea interpretări. Fiecare dintre cele cinci cărți ale sumei sale narative se deschide printr-un prolog. Imitație a celor vechi, de o parte, dorința de a se adresa direct cititorilor, de alta, cert e că preocuparea de a se explica, de a-și introduce povestirile prin câte un cuvânt-înainte e constantă. „Prologul” din *Gargantua* face parte, deci, dintr-o serie. Și totuși, e altceva. Nu găsim în el bufoneriile grase din introducerile la *Cartea a treia* sau *Cartea a patra*, nici povestirile savuroase, ca aceea a lui Diogene (prologul *Cărții a treia*), care înoată în aluzii la beție, text asemenea unui prânz gustos, inundat de vin. Nu are, însă, nici tonul serios al vestitei scrisori în care Gargantua își expune ideile sale asupra educației, nici pateticul rugăciunii lui Pantagruel înaintea luptei. În „Prologul” la *Gargantua* tonul e încrezător, ușor nuanțat de umor și piperat cu câteva expresii mai ușoare. Ceea ce putem afla, însă, din acest capitol e o justificare a cărții și chiar o încercare a lui Rabelais de a-și explica opera. Dar tot mai aici ne lovim de un obstacol. Rabelais pare să nu

fie de acord cu sine însuși în interpretarea propriei sale creații. Prin aceasta își statornicește enigma.

Să privim mai de aproape textul incriminat. Argumentația „Prologului” se fundează pe un loc comun al înțelepciunii populare: nu trebuie să judeci nimic (oameni, cărți etc.) după simpla aparență. Ca acele cutii care se chemau silene (după Silen, bătrânul satir, părintele adoptiv al lui Bachus) și care purtau pe dinafară felurite imagini distractive și frivole, dar înăuntru ascundeau arome parfumuri ori pietre prețioase, tot astfel cărțile cu aspecte nesperioase și glumețe ale lui Rabelais conțin în fond anumite bogății lăuntrice. Trebuie, însă, descoperită această „*mouëlle sustantifique*” – măduva substanțială a cărții. Doctrina ascunsă („*doctrine plus absconce*”) trebuie scoasă la lumină. Numai astfel ne vor fi revelate „misterele înspăimântătoare” – „*mysteres horrifiques*” pe care aceste cărți le conțin.

După ce indică această metodă de interpretare ezoterică a cărților sale, Rabelais, dezmințind cele spuse cu câteva rânduri mai înainte, afirmă latura burlescă a operei, predominanța comicalului, stăpânirea vinului, a spiritului asupra muncii greoaie, a untdelemnului ars în nopți prelungi de neodihnă.

„Prologul” se deschide cu o închinare bufonă obișnuită la Rabelais: „*Beuveurs très illustres, et vous vérolés très précieux*”... Gluma pare azi de prost gust (ca și imprecățiile finale din același „Prolog”). Dar Rabelais trebuie judecat în atmosfera timpului său. Opera de purificare a limbii, a spiritului – nu întotdeauna atât de fericită pe cât de pudibondă – nu începuse încă. Școala lui Ronsard va veni însă și va înăbuși florile simple și sălbaticale ale vervei populare, florile acestea vor fi exilate la țară sau în argoul duhnind al mahalalelor. Licențele lui Rabelais nu aveau, însă, același efect asupra contemporanilor săi.

Obscenitatea se întindea peste tot. Nici chiar Curtea nu era ferită.

De altfel, răsul acesta e în spiritul timpului, făcând abstracție de caracterul său obscen. Secolul al XVI-lea înseamnă Renașterea și, dacă acest cuvânt e prea pretențios, e, oricum, o frumoasă imagine. Și nu întotdeauna falsă. Desigur, Evul Mediu n-a trăit în permanente tenebre, nici n-a fost apanajul unei epoci. Renașterea atrasă de lumină, de viață, se opune numai unei perioade a secolului al XV-lea, timpului în care domnește Dansul Macabru și nu întregului Ev Mediu.

Dacă se poate auzi în opera lui Rabelais ecoul râsului gras, satisfăcut sau licențios al timpului său, cu atât mai mult răsună „hohotul său enorm” – cum zicea Hugo. Dar Rabelais nu e numai râs, deși izbucnea: „*vivez joyeux*”! El e, de asemenea, un „însetat de știință”. Idealul său, idealul epocii de altfel, era să devină: „*un abîme de science*”. E un „student perpetuu”. Detesta, mai mult decât orice, ignoranța. De aici se pare că-i vine și ura pe care a purtat-o călugărilor. Experiența din tinerețe într-o mănăstire a Cordilierilor – despre care se zicea că sunt cei mai neștiutori dintre toate ordinele călugărești – l-a urmărit întotdeauna. Nici un epitet nu i se pare destul de caraghios, nici o batjocură nu-i pare destul de crudă când e vorba de monahi și de viața lor. Vocabularul său abundă în cuvinte scornite de el, în porecle de fantezie pe seama ignoranței și cupidității călugărești. În pornirea sa, Rabelais nu face decât să continue o tradiție medievală, anticlericalismului *Fabliaux*-urilor, a lui Jean de Meung sau a lui Villon.

Sunt multe trăsături medievale de altfel în opera lui. Din această categorie credem că e și procedeul stilistic al enumerării. Rabelais avea voluptatea acelor grămezi de verbe, de termeni tehnici, cuvinte de meserie, titluri

facețioase. Astfel de liste găsim deja în secolul al XIII-lea și al XIV-lea în *Romanul contelui de Anjou* de Jehan Maillart sau, mai ales, la Molinet, a cărui beție verbală îl anunța pe Rabelais.

Toate aceste trăsături pe care le-am notat: jovialitate și cultură, burlesc, tradiție medievală, umanism și procedee stilistice, alcătuiesc tonul „Prologului” din Gargantua. E însă un pasaj în acest capitol pe care-l socotim prețios. E partea în care – după cum am văzut analizând „Prologul” – Rabelais încearcă să-și explice opera, nereușind decât să se dezmință prin două afirmații consecutive și, înconjurându-se de un nimb de lumină îndoielnică, să ne lase nedumeriți, cu un singur gând: enigmă.

Deși Rabelais vorbește în „Prologul” său despre „mistere înspăimântătoare”, despre „doctrină ascunsă”, acest „*gouffre de l'esprit*” nu era deloc un mistic și chiar foarte puțin un filosof. Plămădit din rasa prozaică a celor din Touraine, e unul dintre aceia care cred că „natura nu trebuie părăsită cu un pas”. El e un „perfect reprezentant al unui tip de francez destul de curent, atât de îndepărtat pe cât e cu putință de himere, curios, desigur, avid de noutăți, dar realist și măsurat, cu toată imaginația sa îmbelșugată și cu exagerările sale verbale” (Charpentier). Autorul acesta de „Prognosticuri” e un dușman declarat al Astrologiei, care nu e decât „înșelăciune și futilitate”. Își bate joc de „abstractorii de chintesențe”. Amintește „simbolurile pitagoreice”, dar fără să creadă în ele. Pitagora și magia numerelor erau la modă în timpul său. Nimic mai străin, însă, de spiritul lui Rabelais. Când în *Cartea a cincea*, postumă, abstracțiunile se înmulțesc și doctrina tainică apare, se poate afirma că ne aflăm în fața unor interpolări ulterioare ale epigonilor săi.

Orice s-ar spune, Rabelais nu e ceea ce se poate numi un filosof sau un savant și nici chiar un umanist. Are, desigur, o filosofie împletită din bun-simț, precepte tradiționale și dintr-un fel de epicureism deloc subtil. Restul nu e decât erudiție și reminiscențe de tonuri studiate. Platonismul îl lasă rece. Face parte din generația Margaretei de Navarra, a lui Étienne Dolet, a poetului Maurice Scève, dar învățămintele Academiei din Florența nu-l ating. Nici Marsilio Ficino, nici Pico della Mirandola nu-i sunt maestri. S-ar putea pretinde cel mult de la Socrate și de la preceptul acestuia „cunoaște-te pe tine însuși”, dar aceasta e tot.

Nu e nici un savant, deși a citit mult și a practicat medicina. Ar putea fi comparat cu Leonardo da Vinci. Acela, de asemenea, a năzuit spre un ideal de om universal, dar a și reușit să fie un asemenea *uomo universale*. Rabelais n-a știut să se lepede de învățământul universitar din Franța. Iar acest învățământ era încă puternic impregnat de scolastica Evului Mediu, la începutul secolului al XVI-lea.

El însuși, Rabelais, e mai mult un om medieval decât un umanist. Desigur, nu se poate nega entuzismul său de neofit când descoperă ceea ce se numea: „*les bonnes lettres*” – scrierile Antichității greco-latine; nu se poate uita strigătul de bucurie din scrisoarea lui Gargantua către Pantagruel. E un erasmic, dar după latura lui Erasm, autor al *Elogiului nebuniei*. Michelet, opunându-l lui Ronsard, și Charpentier, mai nou, nu s-au înșelat în privința aceasta. Opera rabelaisiană e din vâna medievală a *Fabliaux*-urilor, a lui *Roman de Renart*, a *Farsei lui Pathelin* și a misterelor. Gargantua e culcat pe două evuri.

Dar să revenim la „Prolog”. Toate aceste note asupra filosofiei științei, asupra umanismului lui Rabelais nu fac

decât să ne întărească în gândul că adevăratul aspect al operei sale nu trebuie căutat în direcția „măduvei substanțiale” a „înantelor și înspăimântătoarelor mistere”. Rabelais și-a turnat, desigur, cunoștințele de erudit, de care era foarte mândru, în lucrările sale. Dar nu aceasta contează în povestirile sale, nici chiar pentru el. De aceea, după ce șoptește misterios puțința unei interpretări obscure, își reia înfățișarea care e cea a povestitorului genial, a omului sănătos și jovial din care hohotul de râs izbucnește enorm și nestăvilit. Și apoi de ce să tulburi cu abstracțiuni farmecul povestirii, de ce să faci să curgă uleiul lămpii mai degrabă decât vinul spumos al veseliei. „*L'odeur du vin, o combien plus est grisant, riant, priant, plus celeste et délicieu que d'huile!*”

Între filosofia medievală și știința modernă Rabelais realizează un monument de artă. O artă francă, plină de sevă (Rabelais spune: „*de haute grasse*”) desigur, nu arta subtilă a lui Apolon și a Muzelor, ci cântecul rustic și savant totodată al marelui Pan, zeul naturii, al vieții universale. Rabelais el însuși e un Silen, beat de-o beție inspirată.

În opera lui Rabelais sunt două pasaje care îmi sunt deosebit de scumpe. Întâi, e fraza care dilată un întreg orizont, cu toată modestia sa aparentă: „*Ainsi conquête Bacchus l'Inde*”. Al doilea are o vibrație tragică: „*Le grand Pan est mort*”. Marele zeu a supraviețuit în opera lui Rabelais.

Furetière și originea burgheză a romanului

A fost o epocă în care burghezul își spunea simplu: „omul”; în ochii săi el reprezenta întreaga specie umană. Aceasta tocmai în acel secol al XVII-lea francez, în care